

ękopiśmienny epigramat *In philosophicam consolationem Boetii* Sebastiana Branta zachowany w inkunabule Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu

Postać i twórczość Sebastiana Branta¹, wielkiego humanisty, poety, pisarza i wydawcy, była i jest stosunkowo mało znana w Polsce, jeśli się zważy, iż jego najbardziej poczytne dzieło, *Das Narrenschiff* (*Okręt błaznów*), dopiero po pięciu wiekach doczekało się polskiego przekładu. A przecież, jak słusznie zauważa Wojciech Dudzik, „był to pierwszy – i właściwie aż do ukazania się Goethowskiego *Wertera* – największy niemiecki bestseller epoki druku, po wielokroć wydawany, omawiany i tłumaczony w całej bez mała Europie. Swą popularność, dodajmy od razu, zawdzięczał *Das Narrenschiff* pośrednictwu języka łacińskiego, na który został przełożony w 1497 roku, w trzy lata po pierwszej bazylejskiej edycji oryginału niemieckiego, przez Jakoba Lochera, ucznia Sebastiana Branta – i we współpracy z autorem². *Stultifera navis*, bo tak brzmiał łaciński tytuł *Okrętu błaznów*, doczekała się przekładów na cztery języki narodowe: dolnoniemiecki, niderlandzki, francuski i angielski³. Były one wielokrotnie wznawiane jeszcze za życia pisarza. Atrakcyjność *Das Narrenschiff* podnosiły zamieszczone w edycji znakomite drzeworyty – autorem większości z nich był młody Albrecht Dürer, przebywający w Bazylei w latach 1492–1493. Ilustracje drzeworytnicze stanowiły znakomite dopełnienie treści samego utworu, który przedstawiał wady ówczesnego społeczeństwa, takie jak pijaństwo, obżarstwo, małżeństwo dla pieniędzy, pęd do stanu duchownego nie z powołania, ale dla zysku i uznania społecznego, niechęć do korzystania z pomocy wykwalifikowanych lekarzy, korzystanie z porad znachorów, przekonanie o trwałości zdobytej przez siebie władzy, upodobanie do hazardu, wróżenia z gwiazd, a nawet do myślistwa, i wiele innych. Uosobieniem tych przywar była

¹ Sebastian Brant urodził się 31 VIII 1457 r. w Strasburgu. Jego ojciec Diebold Brant był oberżystą i właścicielem okazałej i dochodowej gospody „Pod Złotym Lwem”. Rodzina Brantów posiadała ponadto dom i niezabudowaną parcelę na terenie Strasburga oraz młyn w Spirze. Pochodził zatem z rodziny w miarę zamożnej. W październiku 1475 r. rozpoczął studia na uniwersytecie w Bazylei, ukończył je latem 1489 r. jako *doctor utriusque iuris*. W tym samym roku został zatrudniony na wydziale prawa jako profesor nadzwyczajny. Wykładał prawo kanoniczne i cywilne, prowadził też bogatą działalność literacką. Kiedy Bazylea przystąpiła do Związku Szwajcarskiego, Brant zrezygnował z pracy na tamtejszym uniwersytecie i przeniósł się w 1501 r. do Strasburga, gdzie pełnił funkcję syndyka oraz wiele innych. W 1502 r. został także doradcą prawnym cesarza Maksymiliana I. Zmarł 10 V 1521 r. w Strasburgu. Por. T. Wilhelmi, *Sebastian Brant. Beiträge zur Biographie*, [w:] *Sebastian Brant (1457–1521)*, hrsg. von H.-G. Roloff, J.-M. Valentin und V. Wels (*Memoria*, hrsg. von H.-G. Roloff, Bd. 9), Berlin 2008, s. 11–35; idem, *Sebastian Brant. Zum Leben und Werk Sebastian Brants*, [w:] *Forschungsbeiträge zu seinem Leben, zum „Narrenschiff“ und zum übrigen Werk*, hrsg. von T. Wilhelmi, Basel 2002, s. 7–35.

² W. Dudzik, *Wstęp*, [do:] S. Brant, *Okręt błaznów*, przeł. i obj. A. Lam, Pułtusk 2010, s. V.

³ Ibidem.

reprezentacja ponad stu błaznów, których autor umieścił na statku i wysłał w rejs do Narragonii, w poszukiwaniu rozumu i zdrowego rozsądku⁴.

Okręt błaznów przyniósł Brantowi wielką sławę i uznanie. Był on jednak autorem także wielu innych utworów literackich, w tym różnych wierszy pisanych w języku niemieckim i łacińskim, dzisiaj znanych niewielkiemu kręgowi specjalistów i badaczy jego twórczości. Jeden z nich, epigramat *In philosophicam consolationem Boetii*, przechował się jako rękopiśmienny wpis do inkunabułu zawierającego *De consolatione philosophiae* Boecjusza, wydane w Norymberdze w roku 1495 w drukarni Antoniusa Kobergera⁵. Został on umieszczony na karcie tytułowej druku. Ma on w wiernej transkrypcji postać następującą:

In philosophicam consolationem Bohetii epigramma Sebastiani Brantes

Dogmata multa quidem preclara Bohetius olim
 At[que] pene libros edidit innumeros,
 Hec qu[ib]us excellit: palmamque capit liber ille,
 (Astra minora solet vincere pheb[us] uti)
 5 Quo mestum fatem solatur philosophia
 Et vite recto tramite monstrat iter.
 His docet, an quisquam foelix queat atque beatus
 Diti[us], et summum veridicumque bonum.
 10 Nec modo vivendi normam hic prescripsit honestam,
 Sed bene, sed sancte, et vivere rite docet.
 Deficit ille quidem quisquis preconia tanto
 Concinnare et laudes cogitat usque viro.
 Iusticia illius, probitas, constantia, virtus
 Maior: quam possint carmina cuncta loqui.
 15 Rebus in adversis si quem fortuna fatigat,
 Proderit hunc nostrum si legat ille librum.
 Inveniet lector, non prosperitate caduca
 Letandum: ad vati commeminisse vices.
 20 Nosse creatorem liber hic docet: et sua nunquam
 Premia abesse bonis et suppliciumve malis.

v. 4 Por. Petronius, *Satyrice*, 89, v. 54: Iam plena Phoebe candidum extulerat iubar
 minora ducens astra radianti face.

v. 5 Por. Boetius, *Philosophiae consolatio*, Lib. I, 1, v. 8: (sc. Camenae) Solantur maesti
 nunc mea fata senis.

v. 6 Por. Boetius, *Philosophiae consolatio*, Lib. I, 7, v. 23–24: Tramite recto carpere
 callem.

⁴ Ibidem, s. VI–VII.

⁵ A. M. S. Boethius, *De consolatione philosophiae*, Nürnberg, Antonius Koberger, 8 VI 1945. 4°. Sygn.: 100036 (A. 4° 31 adl. 2). Por. M. Curtze, *Die Handschriften und seltenen alten Drucke der Gymnasialbibliothek zu Thorn*, [w:] *Gymnasium mit Realschule I. Ordnung zu Thorn. Zu der am Freitag den 1ten October 1875 stattfindenden öffentlichen Prüfung aller Gymnasial- und Real-Klassen und der Entlassung der Abiturienten ladet ehrerbietigst und ergebenst ein der Director A. Lehnerdt*, Thorn 1875, s. 32, nr 37; A. Lewandowska, *Inkunabuły Książnicy Miejskiej im. Mikołaja Kopernika w Toruniu*, Toruń 1979, nr 13; *Gesamtkatalog der Wiegendrucke*, hrsg. von Kommission für den Gesamtkatalog der Wiegendrucke, Bd. IV, Leipzig 1930, nr 4559; *Incunabula quae in bibliothecis Poloniae asservantur*, t. 1, moderante A. Kawecka-Gryczowa, composuerunt M. Bohonos et E. Szandorowska, Wratislaviae-Varsaviae-Cracoviae 1970, nr 1109. Inkunabuł jest współoprawny z: N. Perrotus, *Rudimenta grammatices* [Basel, Iacobus Wolff de Pforzheim, 1499/1500], 4°. Proweniencja obydwu inkunabułów: 1) Lucas Sc[.]apt, 2) Biblioteka Gimnazjum Toruńskiego; sygn. Auct. Classic. Rom. IV° 31, 3) Książnica Miejska im. Mikołaja Kopernika w Toruniu.

Na początku utworu, składającego się z dziesięciu dystychów elegijnych, Brant podkreśla wszechstronność Boecjusza, który wypowiadał się w wielu dziedzinach nauki i pozostawił po sobie niemal niezliczone dzieła (*paene libros edidit innumeros*)⁶. Stwierdza przy tym, że spośród nich wyróżnia się jedno, które nosi tytuł: *O pocieszeniu, jakie daje filozofia*, gdyż przyćmiewa ono swoim blaskiem pozostałe, tak jak słońce przysłania mniejsze gwiazdy. W nim zaś Filozofia pociesza zgorzkniałego poetę – *maestum vatem*⁷ – i wskazuje mu właściwą, prostą drogę życia. Od niego zatem czytelnik może się dowiedzieć, czy ktoś szczęśliwy może być bardziej szczęśliwy, jakie jest najwyższe i prawdziwe dobro. On nie tylko wskazuje na to, co zgodne z cnotą, jako zasadę postępowania w życiu, lecz naucza żyć w sposób dobry, święty i moralnie słuszny. Autorowi epigramatu jest trudno wynieść w pochwałach jego wszystkie zalety i cnoty – takie jak sprawiedliwość, pobożność i umiarkowanie – w sposób należyty i pełny, gdyż właśnie nimi Boecjusz przewyższa cnoty piszącego. Zapewnia jednak, że czytelnik znajdzie tu wskazówki, które pozwolą mu cieszyć się szczęściem nie ulotnym, lecz trwałym, oraz zapewnienie, że Stwórca wie, iż nigdy nie zabraknie jego nagrody za dobro ani kary za zło.

Nie wiadomo, kim był z imienia i nazwiska wpisujący ów epigramat do inkunabułu toruńskiego. Z błędów popełnionych w pisowni, a wynikających z pronuncjacji, można wnosić, iż był on z pochodzenia Niemcem. W wersie 5 mamy bowiem *fatem* zamiast *vatem*, natomiast w wersie 18 *ad vati* zamiast *at fati*. Najwyraźniej dla skryby przepisującego tekst *v* i *f* brzmiało jednakowo, podobnie jak *d* i *t*. Skłonność do mieszania ze sobą w wymowie, a co za tym idzie – także pisowni, wspomnianych liter była charakterystyczna dla obszarów, na których posługiwano się językiem niemieckim⁸.

Tekst epigramatu, autoryzowany przez samego Sebastiana Branta, ukazał się drukiem po raz pierwszy w przygotowanej przez niego strasburskiej edycji *De consolatione* Boecjusza w roku 1501, a następnie w kolońskiej edycji *De consolatione* w roku 1502⁹.

⁶ Oprócz *Consolatio philosophiae* z innych pism Boecjusza zachowały się: a) pisma logiczne: *Introductio ad syllogismos categoricos*, *De syllogismo hypothetico*, *De divisione*, *De differentiis topicis* oraz komentarze do łacińskich przekładów *Isagogi* Porfyriusza; b) przekłady na język łaciński pism Arystotelesa: *Analityki pierwsze*, *Analityki drugie*, *O sofizmatach*, *Topika* oraz *Hermeneutyka*, do której opracował dwa komentarze; c) przekład na język łaciński *Isagogi* Porfyriusza; d) podręczniki dla szkół: *De institutione arithmetica*, *De institutione musica*; e) traktaty teologiczne: *Quomodo Trinitas unus Deus ac non tres dii*, *Utrum Pater et Filius et Spiritus Sanctus de divinitate substantialiter praedicantur*, *Quomodo substantiae in eo quod sint bonae sint, cum non sint substantialia bona*, *De Hebdomadibus*, *De fide catholica*. Por. M. Cytowska, H. Szelest, *Literatura rzymska. Okres cesarstwa. Autorzy chrześcijańscy*, Warszawa 1994, s. 291–292.

⁷ Brant nazywa Boecjusza poetą (*vatem*), ponieważ jego *Consolatio* jest wprawdzie pisana prozą, ale przeplatana licznymi utworami wierszowanymi skomponowanymi w różnych metrach. Nazywa go także zgorzkniałym (*maestum*), gdyż Boecjusz pisał swoje *Pocieszenie* w więzieniu, do którego trafił, gdy popadł w nielaskę króla Ostrogotów, Teodoryka Wielkiego, za popieranie i obronę Albinusa Faustusa oskarżonego o spisek przeciwko królowi. Po dwuletnim pobycie w więzieniu i procesie został stracony w 524 r. Epitet *maestus vates* nawiązuje do słów, jakimi Boecjusz określa siebie w *Pocieszeniu*, I, 1, v. 8: *maestus senes*, tj. „zgorzkniały starzec”, chociaż gdy trafił do aresztu, miał dopiero 42 lata.

⁸ Wiele takich przykładów błędnej pronuncjacji i jej wpływu na pisownię wyrazów łacińskich podaje M. Cytowska, *Studia Neolatina. Pięć odczytów*, Wrocław 1983, s. 38–42.

⁹ S. Brant, *Kleine Texte, Noten zur Edition*, hrsg. von T. Wilhelmi, Bd. 2 (*Arbeiten und Editionen zur Mittleren Deutschen Literatur (AuE), Neue Folge*, hrsg. von H.-G. Roloff, Bd. 3.2), Stuttgart–Bad Cannstatt 1998, s. 148, nr 376. Por. T. Wilhelmi, *Sebastian Brant. Bibliographie (Arbeiten zur mittleren Deutschen Literatur und Sprache*, hrsg. von H.-G. Roloff, Bd. 18/3) Bern–Frankfurt am Main–New York–Paris 1990, s. 38, poz. 64–65.

Przedrukował go Thomas Wilhelmi w wydaniu: Sebastian Brant, *Kleine Texte* w roku 1998¹⁰. Przedstawia się on następująco:

- In philosophicam consolationem Boetij:
epigramma Sebastiani B.
- Dogmata multa quidem praeclara Boetius olim
Atque pene libros edidit innumeros
E quibus excellit: palmamque capit liber ille
(Astra minora solet vincere phoebus uti)
- 5 Quo maestum vatem solatur philosophia:
Et vitae recto tramite monstrat iter.
Is docet an quisquam foelix queat atque beatus
Ditior: et summum, veridicumque bonum.
- 10 Nec modo vivendi normam hic praescripsit honestam:
Sed bene, sed sancte, et vivere rite docet.
Deficit ille quidem quisquis praeconia tanto
Concinere: et laudes cogitat usque viro.
Iusticia illius, probitas, constantia, virtus
Maior: quam possint carmina cuncta loqui.
- 15 Rebus in adversis si quem fortuna fatigat:
Proderit hunc nostrum si legat ille librum.
Invenit lector, non prosperitate caduca
Laetandum: at fati commeminisse vices.
- 20 Nosse creatorem liber hic docet: et sua nunquam
Praemia abesse bonis: suppliciumve malis.

Vale S. B.

Toruński tekst rękopiśmienny epigramatu nie odbiega w sposób zasadniczy od tekstu autoryzowanego przez Branta. Oprócz wymienionych różnic wynikających z błędnej pronuncjacji, należy wymienić w wersie 3: *Hec qu[ib]us* zamiast poprawnego *E quibus*; w wersie 7: *His docet* zamiast dającego lepszy sens *Is docet*. Błędy te wynikają zapewne z nieuważnej pracy skryby.

Warto w tym miejscu zastanowić się, czy toruński tekst rękopiśmienny został przepisany z edycji strasburskiej z roku 1501 lub kolońskiej z roku 1502. Wydaje się to prawdopodobne, ale istnieje też inna możliwość – ta mianowicie, że epigramat powstał wcześniej, jeszcze przed ukazaniem się edycji strasburskiej, i krążył w odpisach wśród zaprzyjaźnionych z autorem humanistów w Bazylei, którzy sporządzili jego odpisy. Za tym, że takiej możliwości nie można z góry odrzucić, przemawia fakt, że toruński inkunabuł nie jest jedynym, do którego wpisano ów epigramat. Znajdujemy go także w genewskiej edycji *De consolatione philosophiae* Boecjusza z roku 1480 (w drukarni Jana Croqueta) przechowywanej w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej we Freiburgu im Breisgau¹¹. Wydaje się zatem, że rozwiązanie tego problemu wymaga dalszych badań.

¹⁰ S. Brant, *Kleine Texte*, hrsg. von T. Wilhelmi, Bd. 1.2 (*Arbeiten und Editionen zur Mittleren Deutschen Literatur (AuE)*), Neue Folge, hrsg. von H.-G. Roloff, Band 3.1.2), Stuttgart–Bad Cannstatt 1998, s. 505–506, nr 376.

¹¹ Zob. opis inkunabułu w: *Kataloge der Universitätsbibliothek Freiburg im Breisgau*, hrsg. von W. Kehr, Bd. 2, Teil 1, V. Sack, *Die Inkunabeln der Universitätsbibliothek und anderer öffentlicher Sammlungen in Freiburg im Breisgau und Umgebung*, Wiesbaden 1985, s. 237–238, nr 710.